

تأثیرپذیری اشعار مولانا، سعدی و حافظ از قرآن کریم با تأکید بر مفهوم صبر اجتماعی

شهریار شادی گو*

تاریخ دریافت: ۹۹/۱/۱۶

فریبا پروانه**

تاریخ پذیرش: ۹۹/۵/۱۲

سمیه رحمانی***

چکیده

مفاهیم اجتماعی قرآن کریم به عنوان مهم‌ترین کتاب دینی مسلمانان در حوزه‌های مختلف دانش بشری به ویژه ادبیات فارسی و جامعه‌شناسی اغلب مورد غفلت قرار گرفته است. از جمله موضوعات طرح شده در این کتاب آسمانی مفهوم صبر اجتماعی و مؤلفه‌های آن است که به عنوان مؤثرترین راهکار برون‌رفت از سختی‌ها پیشنهاد شده است. سختی‌های زندگی بی‌حکمت نیست و پشت مشکلات و سختی‌های زندگی حکمت الهی نهفته است که شاید بر ما پوشیده باشد. آدمی در طول زندگی اجتماعی با مشکلات و سختی‌های بسیاری مواجه می‌شود، عبور از آن‌ها چالشی بس بزرگ در پیش روی بشر است. تحقیق حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی و با روش کتابخانه‌ای صورت گرفته است. این پژوهش با بکارگیری و استفاده از آیات قرآنی و کتاب‌های مختلف درباره سختی و آسانی زندگی به بررسی تأثیرپذیری اشعار مولانا، سعدی و حافظ از قرآن کریم با تأکید بر مفهوم صبر اجتماعی در آیه‌های ۵ و ۶ سوره مبارکه شرح، ﴿فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾ می‌پردازد.

کلیدواژگان: شعر، ابتلا، زندگی اجتماعی، صبر اجتماعی، توکل.

*Kamyar137884@gmail.com

* استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

f.parvane@cfu.ac.ir

** مربی گروه آموزش علوم اجتماعی دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

rah.1364@gmail.com

*** کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی.

نویسنده مسئول: شهریار شادی گو

مقدمه

یکی از ویژگی‌هایی که انسان همیشه و در هر جا به آن نیاز دارد و از ذات دنیا و حیات بشر انفکاک ناپذیر است، مقاومت است. مقاومت گاهی به «صبر» و گاهی به «استقامت» تعبیر می‌شود. هر جا انسان توانسته به موفقیت دست یابد نتیجه مقاومت در برابر رنج به جای فرار از آن بوده است. انسان‌های حق طلب همیشه با صبر و مقاومت به نتیجه دلخواه دست یافته‌اند.

انسان‌ها در طول زندگی کوتاه دنیوی خود با مجموعه‌ای متعدد و متنوع از مصیبت، رنج، سختی، مشکلات و دردها مواجه می‌شوند، ولی جالب آنکه با همه تعدد و تنوع آن‌ها، می‌توان دریافت که همواره نسبت میان آسانی با سختی دو به یک است؛ زیرا بر اساس آموزه‌های قرآنی هر سختی آمیخته با دو آسانی است.

بر اساس آموزه‌های قرآنی، زندگی دنیوی امتحان بزرگ بشریت است، به طوری که از آن به عبور از دوزخ نیز تعبیر می‌شود.

﴿ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلَابًا﴾ (مریم/۷۰)

«سپس ما به کسانی که برای سوختن در دوزخ سزاوارترند، داناتریم»

در سوره مبارکه شرح، خداوند برای تسلی خاطر پیامبر(ص) نعمت‌های خود را از انشراح دل، سبک کردن بار و پُر آوازه کردن نام پیامبر(ص)، یادآور می‌شود و می‌فرماید بی‌گمان در کنار دشواری آسانی خواهد آمد. مشکلات و سختی‌های زندگی به ما کمک می‌کنند که صبور باشیم، صبر شخصیتمان را قوی‌تر کرده و یاری‌مان می‌کند تا هرچه بیش‌تر به خداوند اعتماد کنیم و اینکه در نهایت امید و ایمانمان بیش‌تر و قوی‌تر شود.

﴿إِن تَكُونُوا تَائِمُونَ فَإِنَّهُمُ يَتَأَمُّونَ كَمَا تَأَمُّونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ﴾ (نساء/۱۰۴)

«اگر شما (مؤمنان) رنج می‌کشید، کافران نیز همانگونه که شما رنج می‌کشید، رنج می‌کشند و حال آنکه شما امیدی به خدا دارید که آنان ندارند»

دین اسلام انسان را به صبر و بردباری توصیه کرده به طوری که حضرت علی(ع) می‌فرماید: «علیکم بالصبر، فإنَّ الصبرَ مِنَ الإیمانِ کالرأسِ مِنَ الجسدِ، ولا خیرَ فی جسدٍ لا رأسَ مَعَهُ ولا فی ایمانٍ لا صبرَ مَعَهُ» (نهج البلاغه، حکمت ۸): «بر شما باد به شکیبایی،

پس جایگاه صبر به ایمان، همچون جایگاه سر نسبت به بدن است و همانگونه که بدن، بدون سر ارزشی ندارد، ایمان نیز بدون شکیبایی، ارزشی نخواهد داشت».

آنچه در این مسأله مهم است، جهان‌بینی دینی است. جهان‌بینی دینی، دنیا و سختی‌هایش را بد نمی‌داند، بلکه به عکس رنج‌ها را عاملی برای تحرک به شمار می‌آورد. رنج و سختی‌ها وابستگی انسان را به دنیا کم می‌کند و او را به راه می‌اندازد. این ذات دنیاست که با تغییر احوال، فصول و مرگ حتمی، به انسان آگاهی می‌دهد که اینجا جای ماندن و قرار نیست. بنابراین در همین جاست که نقش سختی‌ها در سیر و سلوک معنوی و شکوفایی قابلیت‌های درونی مؤمن اهمیت پیدا می‌کند. خشونت‌های اجتماعی، خشونت‌های خانگی و طلاق‌های عاطفی ناشی از نبود مدارای اجتماعی، صبر و بردباری است. گزارش پزشکی قانونی در سال ۱۳۹۹ نشان می‌دهد آسیب‌های ناشی از نزاع و درگیری در جامعه نسبت به سال گذشته ۲ درصد افزایش داشته است که ۹۰ درصد این نزاع‌ها بیش‌تر مربوط به نزاع‌های خیابانی است. از طرفی بیش از ۹۰ درصد ضرب و شتم‌های درون خانواده به خصوص خشونت مردان علیه زنان یا والدین نسبت به کودکان مخفی می‌ماند و به هیچ مرکز قضایی اعلام نمی‌شود. بالا بودن تعداد مراجعان به مراکز پزشکی قانونی به دلیل آسیب دیدگی از دعوا، این موضوع را به یکی از موضوعات نگران‌کننده حوزه اجتماعی تبدیل کرده است. از طرفی پایین بودن آستانه تحمل افراد در جامعه و نداشتن صبر اجتماعی در برخورد با مسائل و مشکلات از دلایل بروز خشونت‌ها در جامعه است.

پژوهش‌هایی درباره صبر، مفهوم و انواع آن انجام شده است، که ذکر همه آن‌ها غیر ممکن است. اما می‌توان به خطوط و محورهای کلی آن‌ها اشاره کرد. برخی آثار به مفهوم صبر در قرآن کریم پرداخته‌اند. برخی پژوهش‌ها نیز به مفهوم صبر در ادبیات فارسی و اشعار شاعران بزرگ پرداخته‌اند. برخی دیگر به انواع صبر اشاره نموده و آثار آن را در زندگی مورد بررسی قرار داده‌اند. اما تحقیقی مبنی بر بررسی اشعار شاعران سبک عراقی در خصوص صبر اجتماعی و تأثیر آیات قرآن بر این اشعار انجام نشده است. لذا اهداف در این نوشتار، ابتدا بررسی مفهوم صبر در آیات قرآن با تأکید بر سوره انشراح و سپس بررسی تأثیرپذیری اشعار حافظ، مولانا و سعدی از آیات این سوره در خصوص صبر

اجتماعی می‌باشد. اکنون با توضیحاتی که بیان شد این سؤال پیش می‌آید که چگونه می‌توان با تأسی از آیات قرآن کریم و توصیه‌های شاعران جامعه ایرانی مفهوم صبر اجتماعی را در جامعه ترویج داد؟ در پاسخ به سؤال پژوهش با بررسی مفهوم صبر اجتماعی در آیه ۵ و ۶ سوره مبارکه انشراح و آیات مشابه قرآن کریم، این مفهوم را در اشعار *حافظ*، *سعدی* و *مولانا* مورد بررسی قرار می‌دهیم تا گامی در جهت گسترش آگاهی علاقه‌مندان به این موضوع برداشته باشیم.

پیشینه تحقیق

با بررسی پیشینه این موضوع مشخص می‌شود که هیچ یک از محققان پیشین به طور خاص به بررسی مفهوم صبر اجتماعی در قرآن کریم و تأثیرپذیری شاعران سبک عراقی از این مفهوم نپرداخته‌اند.

علی نوروژی و همکاران (۱۳۹۵) با مطالعه «صبر اجتماعی در قرآن کریم» به این نتیجه رسیده‌اند که این نوع از صبر با حضور فرد در اجتماع و در ارتباط با افراد دیگر معنا می‌یابد و در حفظ و ثبات و ارتقاء اجتماع مؤثر است.

حسین گلی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی زیبایی‌شناسی جزء ۳۰ قرآن کریم بر اساس نظریه نظم عبدالقاهر جرجانی» پس از بررسی زیبایی‌شناسی، ابعاد و موضوعات وابسته به آن، ارتباط زیبایی‌شناسی قرآن کریم در مقوله‌های اعجاز آن با نظریه نظم را مورد بحث و کنکاش قرار داده و آیاتی از سوره‌های جزء ۳۰ قرآن کریم در بافت و ساختار بیانی را طبق این نظریه مورد بررسی قرار است.

بابک شمشیری و *شیرعلی شیروانی* (۱۳۹۰) به بررسی «مفهوم صبر در قرآن و دلالت‌های فلسفی و تربیتی آن» پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که؛ مفهوم صبر در قرآن مجید از دو جنبه انسان‌شناسی و معرفت‌شناسی قابل بررسی بوده و صبر در هر دو نوع آموزش و پرورش رسمی و غیر رسمی کاربرد دارد.

مهدی دشتی (۱۳۹۶) به بررسی «سرچشمه‌های قرآنی اندیشه *حافظ*» پرداخته و در این مقاله اندیشه *حافظ* و سرچشمه‌های اصلی، خاصه ریشه‌های قرآنی را آشکار می‌کند و بیان نمی‌نماید که توجه به تصریحات گوینده و صاحب سخن، در درجه اول از اهمیت قرار دارد.

محمد/براهیم مالمیر و همکاران(۱۳۹۶) در مقاله «دولت قرآن(تأملی نو بر معانی ثانوی استفهام با تکیه بر غزلیات حافظ و آیاتی از قرآن کریم)» با مطالعه غزلیات حافظ به ۶۱۵ سؤال دست یافته‌اند. که از این تعداد ۴ سؤال در معنای حقیقی به کار رفته است و دیگر سؤالات آن را در ۵۹ عنوان تقسیم نموده‌اند و به منظور تبیین و تطبیق شگرد پرسش‌سازی حافظ با قرآن، در هر یک عنوان به ذکر یک آیه از قرآن و یک بیت از حافظ پرداخته‌اند.

علی بلوکباشی(۱۳۹۴) در پژوهش «نمودهای اجتماعی و فرهنگی در غزل‌های حافظ» پس از بیان فضای اجتماعی- فرهنگی جامعه زمان حافظ، بازتاب‌های ویژگی‌های اوضاع اجتماعی را در غزل‌های حافظ مورد بررسی قرار داده است.

علی صالحی حاجی آبادی و اصغر هادی(۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «معناشناسی صبر در قرآن» به معناشناسی مفهوم صبر در قرآن در سه گام؛ معناشناسی واژگانی، میدان‌های معناشناسی و مطالعات متنی می‌پردازد و به این نتیجه می‌رسد که معنای اصلی واژه صبر و دیگر واژه‌های مترادف آن، همان استقامت و بردباری است.

قرآن کریم

با دقت در آیات قرآن کریم، واژه‌هایی معادل آزمایش و امتحان استعمال شده است که عبارت‌اند از بلاء، فتنه و امتحان. «کلمه ابتلاء مصدر ثلاثی مزید است از باب افتعال از ریشه «بلاء». این واژه و مشتقات آن در قرآن کریم ۳۷ بار در ضمن ۳۴ آیه به کار رفته است»(موسوی‌نسب، ۱۳۸۵: ۱۵).

آزمایش انسان در سختی‌ها یک سنت الهی است و تأثیر بسزایی در سعادت، شقاوت، پاداش و کیفر انسان‌ها دارد. «به غم و اندوه از آن سبب بلاء گویند که بدن را کهنه و فرسوده می‌کند»(قریشی، ۱۳۷۱: ۲۹۱).

از نظر قرآن، نقش انسان در فتنه و آزمایش، نقش قابل توجهی است و اثر آزمایش نیز تربیت انسان است. «فتنه در اصل به معنای آزمایش است، کلمه «فتنه» همان مفهوم امتحان و آزمایش را دارد، البته «فتنه» را از این جهت فتنه گویند که چیزی است که انسان را به خود مشغول می‌کند و امتحان بودنش به همین است»(مطهری،

۱۳۷۳: ۱۸۲). «مراد از واژه «ابتلاء» در اصطلاح قرآن، با توجه به ریشه لغوی کلمه که دربردارنده معنای تداوم و تکرار است از مجموعه برنامه‌های مستمر و مداوم که در رابطه با انسان و عملکرد و رفتار وی جاری است» (موسوی‌نسب، ۱۳۸۵: ۱۷).

آزمایش الهی از نظر زمان و مکان، یک امر مقطعی نیست که مخصوص دوره و زمان خاصی باشد و یا به منطقه و کشور خاصی محدود شود و ساکنان نقاط دیگر از قلمرو آزمایش الهی خارج شوند، بلکه نسبت آزمایش و امتحان از این نظر، دائمی و جهان شمول است. تا روزی که دنیایی وجود دارد و در آن نوع بشر زندگی می‌کند، آزمایش الهی هم وجود دارد.

در ذیل برخی از آیات که به این مطلب اشاره دارند آورده شده:

﴿أَحْسِبِ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ﴾ (عنکبوت / ۱)

«آیا مردم گمان کردند به حال خود رها می‌شوند و آزمایش نمی‌شوند»

با توجه به معانی برخی از آیات کریمه، همه انسان‌ها در معرض قانون آزمایش الهی قرار دارند و هیچ فردی از نوع بشر از آزمایش الهی مستثنی نیست.

﴿إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ﴾ (انسان / ۲)

«ما انسان را از نطفه مختلطی آفریدیم و او را می‌آزماییم»

﴿الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ﴾ (ملک / ۲)

«آن کس که مرگ و حیات را آفرید تا شما را بیازماید»

﴿هَذَا لِكَيْ تُبْتَلَى الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا﴾ (احزاب / ۱۱)

«در آنجا مؤمنان آزمایش شدند و تکان سختی خوردند»

﴿أَحْسِبِ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ﴾ (عنکبوت / ۱)

«آیا مردم گمان می‌کردند به حال خود رها شوند و آزمایش نخواهند شد»

خداوند متعال انسان را مورد آزمایش قرار می‌دهد، برای اینکه در طی آن آزمایش استعدادهای درونی او به فعلیت برسد. مانند انسانی که خودش یا دیگری را به آب می‌اندازد برای این که شنا بیاموزد. این نوع امتحان، نوعی عمل و رفتار برای کمال یافتن است. «امتحان‌های الهی برای این جهت است که انسان در خلال آن گرفتاری‌ها کمال یابد» (مطهری، ۱۳۷۳: ۱۸۳).

برای پیروزی در سختی‌ها و آزمایش الهی از نگاه قرآن کریم عوامل متعددی دخیل است که در ذیل به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. صبر

صبر در شمار معروف‌ترین واژه‌های اسلامی است. ملا/ احمد نراقی در تعریف صبر می‌نویسد: «ضد جزع و بی تابی صبر و شکیبایی است و آن عبارت است از ثبات نفس و اطمینان آن و مضطرب نگشتن و مقاومت کردن در بلا یا و مصایب، به گونه‌ای که سینه انسان تنگ نشود و خاطر او پریشان نگردد و گشادگی و طمأنینه‌ای که پیش از حدوث بلا داشته است، حفظ نموده و زبان خویش را از گلایه و شکایت حفظ کند و اعضا و جوارح خود را از حرکات ناهنجار محافظت نماید» (نراقی، ۱۴۲۲ق: ۲۸۱). در متون اسلامی به مناسبت‌های گوناگون و در موارد مختلف، در هر جا با تعبیری متناسب، این واژه به کار رفته و با لحن تشویق یا ذکر پاداش یا ستایش و بیان اهمیت، از آن سخن به میان آمده است.

از عوامل ریشه‌ای و اصیل در موفقیت هر کاری به خصوص پیروزی در آزمایش الهی و حق طلبی، صبر و پایداری است که هم عقل درستی آن را تأیید می‌کند و هم شرع مقدس بر آن تأکید دارد:

﴿وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ﴾ (بقره / ۴۵)

۲. تقوا (خوبیستن داری)

در پیروزی از آزمایش الهی وجود تقوا بسیار ضروری می‌باشد. چه آنکه اگر تقوا و خوبیستن داری باشد، انسان در برابر آزمایش الهی خودش را حفظ می‌کند و شکست نمی‌خورد.

﴿لَتَبْلُغْنَ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذَى كَثِيرًا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾ (آل عمران / ۱۸۶)

«و اگر استقامت کنید و تقوای الهی پیشه سازید شایسته‌تر است؛ زیرا این‌ها از کارهای محکم و قابل اطمینان است»

۳. توجه به حضور خدا

یکی از عوامل پیروزی از امتحانات الهی توجه به حضور خداوند است. این عقیده و بینش به انسان چنان قوتی می‌بخشد که بتواند به وسیله امتحانات الهی از مسیر صحیح منحرف نشود و تحمل سختی‌ها و گرفتاری‌ها بر او آسان شود. خداوند به هنگامی که حضرت نوح(ع) تحت سخت‌ترین فشارها از سوی قومش مأمور به ساختن کشتی شد به او فرمود:

﴿وَاصْنَعِ الْفُلَّكَ بِأَعْيُنِنَا﴾ (هود/ ۳۷)

«در برابر ما اقدام به ساختن کشتی کن»

این آیه به حضرت نوح(ع) قوت قلب بخشید که فشار تمسخر(دشمنان) کم‌ترین خللی در اراده نیرومند وی ایجاد نکرد. در آزمایشات الهی هم انسان باید بداند که آزمایش در حضور خدا انجام می‌پذیرد. اگر به درستی به بلاها نگریسته شود، پی می‌بریم که سختی‌ها و بلاها نقش تربیتی و بیدارگری دارند. سختی‌ها انسان‌های بی‌تحرک را بیدار و هشیار می‌سازند. «خاصیت زندگی دنیا این است که با سختی‌ها است و در این بین هرچه بر مقاومت انسان افزوده شود، بر تکامل او افزوده می‌گردد و رفته‌رفته نبوغ و استعدادها را شکوفاتر می‌گرداند» (مطهری، ۱۳۷۳: ۱۸۰).

در قرآن کریم هم به این حقیقت اثر تربیتی بلا اشاره شده است:

﴿فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا، إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾ (انشراح/ ۶-۵)

«پس با هر سختی آسانی است و با هر سختی البته آسانی است»

در واقع خداوند به این نکته اشاره می‌کند که سختی‌ها و گرفتاری‌ها مقدمه کمال پیشرفت انسان است و باعث نیرو گرفتن او می‌شوند و از این جهت مصیبت‌ها و سختی‌ها برای تکامل انسان ضرورت دارند.

خداوند در سوره انشراح به پیامبر(ص) خطاب می‌کند: که بدانند هر دشواری با آسانی همراه است.

«عُسْر: ۱. تنگی، سختی و دشواری. ۲. تنگدستی، فقر و تهیدستی» (معین، ۱۳۸۷:

۷۱۶).

«یُسْر: آسانی، توانگری؛ مقابل عُسْر» (همان: ۱۲۷۳).

پیامبری که در مکه با دشواری‌های بسیاری روبه‌رو بوده است، بدیهی است که این وعده‌ای است از سوی خداوند که برای ایشان در مدینه آسانی است و با عُسر و سختی که در دنیا است، در بهشت بر ایشان سهولت و آسانی است.

«گسترده‌گی مفهوم آیات، همه مشکلات را شامل می‌شود؛ یعنی این دو آیه به صورتی مطرح شده که اختصاص به شخص پیامبر اکرم(ص) و زمان آن حضرت نیز ندارد، بلکه به صورت یک قاعده کلی و به عنوان تعلیلی بر مباحث سابق مطرح است و به همه انسان‌های مؤمن، مخلص و تلاشگر نوید می‌دهد که همیشه در کنار سختی‌ها آسانی‌ها است» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۲۷). خداوند در قرآن کریم به آسان شدن کارها بعد از سختی و مرارت، بشارت می‌دهد و می‌فرماید: «قطعاً بعد از هر دشواری آسانی است».

موفقیت هر انسانی در گرو مبارزه با سختی‌ها، بلاهای زندگی، تلاش و همت او در طول مسیر زندگی است. قرآن کریم، این مطلب را به صورت کلی بیان می‌کند که موفقیت هر انسانی (چه در این دنیا و چه در آن دنیا) در گرو سعی و کوشش اوست.

بحث

بررسی آیات ۵ و ۶ سوره انشراح بر این نکته تأکید دارد که با تحمل سختی می‌توان به آسایش و راحتی رسید. این صبر می‌تواند صبر فردی و یا اجتماعی باشد. صبر اجتماعی با حضور فرد در اجتماع و در ارتباط با سایرین معنا می‌یابد. انواع صبر اجتماعی که شامل صبر در برابر افراد اجتماع و صبر در برابر مسائل و فعالیت‌های اجتماعی می‌باشد، می‌تواند به صورت مستقیم و غیر مستقیم بر زندگی فرد و امید به آینده او تأثیر گذارد. در قرآن کریم در مورد صبر اجتماعی سفارش شده که مسلمانان باید مشکلات یکدیگر را تحمل کنند و یکدیگر را به صبر سفارش کنند. مضمون صبر اجتماعی در قرآن کریم اینگونه بیان گردیده است:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ (آل عمران/ ۲۰۰)

«ای اهل ایمان، (در کار دین) صبور باشید و یکدیگر را به صبر و مقاومت سفارش کنید و مهیا و مراقب کار دشمن بوده و خداترس باشید، باشد که فیروز و رستگار گردید»

﴿وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾ (بقره / ۴۵)

«و از خدا به صبر و تحمل و نماز یاری جوئید که نماز با (حضور قلب)

امری بسیار و دشوار است مگر بر خداپرستان»

«صبر یکی از ابزارهای مهم رسیدن به جاده موفقیت است. صبر می‌تواند مفاهیمی از قبیل شکیبایی هنگام کار و کوشش، یا مقاومت و نهراسیدن از ناکامی‌ها و شکست‌ها و صبر در برابر ناملازمات زندگی و بلایای طبیعی و غیر طبیعی باشد. مراحل گذر از شرایط سخت زندگی عبارت‌اند از ۱. پذیرفتن شرایط جدید. ۲. تحمل شرایط جدید» (علیکرمی، ۱۳۸۷: ۷۷).

با صبر و حوصله می‌توان چاره‌اندیشی کرد و راه برون رفت از معرکه را پیدا کرد. بنابراین باید صبر داشته و نگذاریم مشکلات و موانع، ما را ناامید کنند. از مشکلات، درس عبرت باید گرفت و از هر خطایی تجربه‌ای کسب کنیم. «صبر، شکیبایی، استقامت و بردباری از شیوه مردان بزرگ و کامیاب جهان است. صبر و شکیبایی که یک فضیلت عالی انسانی است، گاهی با یک رذیله اخلاقی به نام سستی، تنبلی، دست روی دست گذاردن، تن به تقدیر و قضا دادن و زیر هرگونه تعدی و ستم رفتن، اشتباه می‌شود» (سبحانی، ۱۳۸۸: ۳۶).

پیشینه بهره‌گیری و اثرپذیری سخنوران پارسی از قرآن و حدیث به آغاز پیدایی و پاگیری شعر فارسی یعنی نیمه‌های قرن سوم می‌رسد (براتی‌ه و ابراهیمی، ۱۳۹۹: ۴). قرآن کریم کتابی است که در طول تاریخ، اندیشمندان، شاعران و هنرمندان بزرگ پرشماری را به خود مشغول داشته، و همچنان منبع الهام و سرچشمه خلاقیت علمی و هنری بسیاری از شاعران و نویسندگان بوده است (چوپینه و همکاران، ۱۳۹۹: ۲).

توکل

توکل یکی دیگر از مصادیق آیه ۵ و ۶ سوره شرح در آثار شاعران سبک خراسانی و عراقی می‌باشد. توکل به سرچشمه آفرینش از نشانه‌های ایمان و مایه پیروزی انسان مؤمن است.

یکی طفل دندان برآورده بود پدر سر به فکر فرو برده بود

که من نان و برگ از کجا آرمش   مروت نباشد که بگذارمش
چو بیچاره گفت این سخن نزد جفت   نگر تا زن او را چه مردانه گفت
مخور هول ابلیس تا جان دهد   هم آن کس که دندان دهد نان دهد
(بوستان سعدی: ۲۶۹)

توکل به خداوند از بزرگ‌ترین لوازم ایمان و از بهترین عبادت‌های نزدیک‌کننده به خداوند متعال به شمار می‌آید و به همه امور دینی و دنیوی انسان‌ها مربوط می‌شود. «این صفت بارزش در صورتی حاصل می‌شود که انسان همه کارهایی را که در عالم هستی انجام می‌گیرد، از جانب پروردگار بداند و هیچ قدرتی را جز او مؤثر نداند و معتقد باشد که حول و قوه‌ای نیست مگر به واسطه او. اگر کسی واقعاً چنین اعتقادی داشته باشد، در دل به خدا اعتماد کرده و بر او تکیه می‌کند» (نراقی، ۱۳۸۱: ۷۵۹).

پناه بردن و توکل به خداوند رحمان باعث نجات و رسیدن به اطمینان نفس است.
گر توکل می‌کنی در کار کن   کشت کن پس تکیه بر جبار کن
(مولوی، ۱۳۸۱: د ۱، ب ۴۶)

مولانا و تأثیرپذیری از آیات قرآن

مولانا این شاعر عارف و دلشوریده، در «مثنوی معنوی» و «کلیات شمس»، ابیاتی در مفهوم آیات مورد بحث سروده که در زیر به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

چون که بی آتش مرا گرمی رسد   راضی‌ام گر آتشش ما را کشد
(مولوی، ۱۳۸۱: ۳د، ب ۱۵۶۷)

چون قضای حق رضای بنده شد   حکم او را بنده خواهنده شد
(همان: ۳د، ب ۱۹۰۶)

نیست کسبی از توکل خوب تر   چیست از تسلیم خود محبوب‌تر
(همان: د ۱، ب ۲۲۷)

گفت پیغامبر به آواز بلند   با توکل زانوی اشتر ببند
(همان: ب ۲)

توکل نگرشی است که موجب می‌شود، انسان در تمام کارهایش بر خداوند متعال اعتماد کند و این اعتماد در دل او آرامشی ایجاد می‌کند که با حوادث و سختی‌های زندگی دچار لغزش نمی‌شود. در برابر حوادث ناگوار، شکیبایی می‌کند و پاداش الهی را فراروی خویش می‌بیند:

﴿إِنَّمَا يُوفِي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ (زمر / ۱۰)

«شکیبایان را بی حساب پاداش می‌دهد»

برای تحقق توکل باید شناخت و ایمان خود را به خداوند، علم و قدرت او فزونی بخشیم و با اعمال شایسته، ریشه درخت ایمان درونمان را استوار نماییم و با چنین معرفت و ایمانی، واگذاری کار به خدا کار چندان سختی نخواهد بود. توکل به خداوند، عوامل اضطراب‌آفرین را از میان می‌برد:

پرورد در آتش ابراهیم را   ایمنی روح سازد بیم را

(مولوی، ۱۳۸۱: ۱۵، ب ۲۷)

توکل به خدا و واگذاری امر خویش به او باعث راحتی انسان است، زیرا که او سرچشمه همه راحتی‌ها، خوشی‌ها و زندگی سعادت‌مند می‌باشد.

سعدی و تأثیرپذیری از آیات قرآن

سعدی همواره تلاش می‌کند با برجسته‌سازی کارهای خوب، نیک و طرد امور بد، اساس جامعه سالم و آرمانی‌اش را بنا نهد. وی با ارزشمند دانستن خدمت به خلق بر آن است که اعضای جامعه به ویژه حاکمان قدرت را به سوی خدمت‌رسانی به خلق تشویق کند و بدین سان بخشی از آلام و رنج‌های بشری را درمان کند.

در یک نگاه ساختاری و جامع به دیدگاه سعدی در قصاید و «بوستان» می‌توان گفت که درد و رنج در شعر او متعلق به کل جامعه انسانی است و به قشر یا جامعه خاصی تعلق ندارد بلکه مربوط به کل انسان‌هایی است که چون عضو یک پیکره انسانی با هم در ارتباط هستند.

سعدی با بهره‌گیری از مضمون آیه قرآنی «شرح» بر آن است تا با بهره‌گیری از قدرت و نفوذ کلامی خود، سلامت روانی، اعتدال و توازن را در مناسبات اجتماعی به جامعه

برگرداند و مخاطبان خود را با خود همگام ساخته، زمینه پذیرش سخن خود را در دل آنان ایجاد کند و به آنان یادآور شود که برای مبتلا نشدن به رنج و سختی، باید در رهایی انسان‌ها از درد و رنج بکوشند:

نخواهی که باشد دلت دردمند
پیشانی خاطر دادخواه
دل دردمندان برآور ز بند
براندازد از مملکت پادشاه

(سعدی، ۱۳۶۸: ۵۴)

با نگرش عمیق به تفکرات سعدی می‌توان گفت: وی ژرفای فکری و عمق روانی جامعه عصر خود را شناخته بود و بر آن بود تا با نشان دادن رفتارها و هنجارهای پسندیده و طرد اعمال ناشایست، اساس یک جامعه سالم را با افکار و اندیشه‌های انسان دوستانه، تحکیم بخشد و با تشویق جامعه به ویژه طبقه حاکم در خصوص خدمت‌رسانی به خلق و هم‌شان دانستن آن با عبادت، گام‌های بزرگی در تسکین درد و رنج‌های جامعه انسانی بردارد:

دیار مشرق و مغرب مگیر و مجوی
گرت به سایه در آسایشی به خلق رسد
دلی به دست کن و زنگ خاطری بزدای
بهشت بردی و در سایه خدا آسای

(همان: ۷۵۸)

هدف سعدی بنای جامعه‌ای سالم، توأم با آسایش برای انسان است و به این دلیل تلاش می‌کند با تقویت رفتارهای دینی و تربیتی و برجسته نشان دادن امور خوب و نتایج آن‌ها در سرنوشت انسان، تغییری در نگرش افراد ایجاد کند تا شاید بتواند بخشی از آلام و رنج‌های بشری را درمان کند:

دنیا را نیرزد آن که پریشان کنی دلی
این پنج روزه مهلت ایام آدمی
زنهار! بد مکن که نکردست عاقلی
آزار مردمان نکند جز مغفلی

(سعدی، ۱۳۶۸: ۶۷۸)

«سعدی به طور هوشمندانه در زمانه‌ای که درمی‌یابد ساختارهای قدرت و استبداد بر جامعه حاکمیت مطلق دارد و امکان رفع آن با زور و سرپنجه نیست، تلاش می‌کند با بهره‌گیری از «قدرت نرم» (دلایل عقلانی، اخلاقی و...) قدرت آن‌ها را مهار کند؛ آنان را بر سر راه آورد تا بدین طریق تا حدودی حاکمان را از ظلم و جور به مردم

باز دارد» (عبادیان، ۱۳۷۲: ۱۸۴). سعدی می‌خواهد از آزار، رنج و سختی مردم بکاهد، وی با بهره‌مندی از روش‌های دینی و آموزه‌های قرآنی انسان‌ها به ویژه حاکمان را به پیروی از تعالیم دینی - قرآنی ترغیب می‌کند و به آنان یادآور می‌شود که «دنیا مزرعه آخرت است» و باید در رفاه و آسایش مردم در این جهان بکوشند تا در آن جهان آسوده‌خاطر زندگی کنند:

کسی خسبد آسوده در زیر گل   که خسبند از او مردم آسوده دل

(سعدی، ۱۳۶۸: ۵۹)

سعدی برای تأیید پیام خود، در برخی ابیات تلاش می‌کند، به نام پیامبر اکرم (ص) استناد کند و از نام آن حضرت در این زمینه کمک بگیرد:

حدیث درست آخر از مصطفاست   که بخشایش و خیر دفع بلاست

(همان: ۹۷)

شیخ اجل یکی از راه‌های رهایی از آلام، سختی‌ها و کم کردن دردهای بشری را در انطباق روحی انسان با شرایط فعلی‌اش می‌داند و بر این باور است که انسان در صورتی که در یک موقعیت نابرابری با ظالمان درافتد و به اقتضای زمان و موقعیت توجه نکند، نتیجه‌ای جز رنج به دست نخواهد آورد.

سست بازو به جهل می‌افکند   پنجه با مرد آهنین چنگال

جنگ و زورآوری مکن با مست   پیش سر پنجه در بغل نه دست

(سعدی، ۱۳۷۲: ۱۷۸)

در باور سعدی، انسان زمانی می‌تواند به مرتبه درک متقابل برسد و در آلام و سختی‌های دیگران شریک باشد و از آن‌ها دلجویی کند که خود در زندگی به درد و سختی مبتلا شده باشد؛ وگرنه کسی که در زندگی درد و رنج را تجربه نکرده است، حال دردمندان را در نخواهد یافت و در کم کردن درد آنان نخواهد کوشید:

آن که در راحت و تنعم زیست   او چه داند که حال گرسنه چیست؟

حال درماندگان کسی داند   که به احوال خویش درماند

(همان: ۱۶۸)

سعدی در جای دیگر نیز ابیاتی نزدیک به این مضمون می‌گوید:

ندارد کسی قدر روز خوشی   مگر روزی افتد به سختی کشی

زمستان درویش در تنگ سال
چه داند جیحونیان قدر آب
چه سهل است پیش خداوند مال
ز واماندگان پُرس در آفتاب
چه غم دارد از تشنگان ز رود
عرب را که در دجله باشد قعود
(همان: ۱۷۴)

سعدی با هدف ایجاد اعتدال در همه جهت‌ها و جنبه‌های زندگی انسان و روابط آنان، سعدی دارد آن‌ها را توجیه کند که در حفظ اعتدال اخلاقی در جامعه بکوشند و بدانند، بعد از هر سختی و دردی آسانی است. وی می‌خواهد به هدف خود که رهایی انسان‌ها از درد و رنج است، دست یابد و با استناد به آیه‌های قرآنی و ضوابط اخلاقی، این امر مهم را محقق نماید.

به عقیده سعدی شیرازی، صبر نشانه‌ای از داشتن حکمت و دانایی و نداشتن آن دلیل نادانی و بی‌حکمتی است.

گرت گزندت رسد تحمل کن
ای برادر چو خاک خواهی شد
که به عفو از گناه پاک شوی
خاک شو پیش از آنکه خاک شوی
(کلیات، گلستان: ۹۴)

انسان نباید از سختی و گرفتاری‌ها آزرده گردد زیرا هر سختی آسانی به دنبال دارد و نیز هیچ کس از صبر کردن شرمنده نشده است. «شدت نیکان روی در فرج دارد» (گلستان: ۷۲۶).

گر تضرع کنی و گر فریاد
دزد زر باز پس نخواهد داد
(همان: ۱۴۰)

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید:

﴿لَنْ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾ (شرح/ ۶)

«بعد از هر سختی آسانی است»

در اینجا کاملاً صدق می‌کند، که صبر کلید پیروزی است. اما گاهی صبر باید تا آخرین لحظه ادامه داشته باشد. انسان نباید از سختی‌ها و تاریکی‌ها بهراسد، چراکه پایان شب سیه سپید است. بلاها و سختی‌ها انسان را در کوره حوادث آب دیده می‌کند. چه بسا برای زندگی افراد بی‌تجربه و ناپخته لازم باشد.

سعدی بر این باور است که کوشش بی‌فایده فرد را به آرزوهایش نخواهند رساند. کس نتواند گرفت دامن دولت به زور کوشش بی‌فایده است و سمه بر ابروی کور (کلیات: ۳۱۱)

بهتر است به جای چاره‌اندیشی برای تقدیر الهی، صبر پیشه کنیم. ممکن است چاره‌اندیشی ما آفت بزرگی را بر ما وارد سازد.

صبر در میان مردم می‌تواند به صبر فقیر و غنی تقسیم شود، صبر مستمند در برابر ثروتمند و وسوسه نشدن در مقابل تمایل دنیا است که بسیار پسندیده می‌باشد و بر صبر غنی برتری دارد. توانگر باید از مال و ثروت خود دل بکند و از آن انفاق نماید که البته آن نیز کار سختی است.

کز بزرگان شنیده‌ام بسیار صبر درویش به که بذل غنی (همان: ۱۸۶)

چه نیکوست تواضع ثروتمندان در برابر مستمندان، برای بدست آوردن پادشاه الهی و نیکوتر از آن، خویشتن‌داری فقیران در برابر توانگران، برای توکل به خداوند است.

﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِيرِ
الصَّابِرِينَ﴾ (بقره / ۱۵۵)

«و بی‌تردید شما را به چیزی اندک از ترس و گرسنگی و کاهش بعضی از

اموال و محصولات آزمایش می‌کنیم و صبرکنندگان را بشارت ده»

انسان عاقل می‌داند که گذر از مراحل سخت زندگی نیازمند زمان است و باید با کار و کوشش، صبر و تحمل فراوان از راه پر پیچ و خم تنگدستی عبور کند و حتماً پس از آن به موفقیت و آسانی خواهد رسید.

اگر تشنه مانی ز سختی مجوش که سقای ابر آبت آرد به دوش (بوستان: ۳۴۴)

بهترین راه برای رهایی از دست سختی و گرفتاری‌ها صبر و شکیبایی است و گاهی کمک و دعای خیر دیگران هم نمی‌تواند به اندازه صبر گره‌گشا باشد.

دعایی نیابد از دست کس گرفتار را چاره صبر است و بس (همان: ۳۳۶)

حافظ و تأثیرپذیری از آیات قرآن

خداوند در قرآن کریم آیات متعددی را به مفاهیم صبر و توکل اختصاص داده و از مؤمنان می‌خواهد که با استمداد از آن‌ها باب نجات دنیا و آخرت را به روی خویش بگشایند. صبر و توکل به عنوان دو واژه ارزشمند قرآنی نقش فراوانی در زندگی پیامبران، خصوصاً پیامبر اسلام (ص) و امامان (ع) داشته است. علاوه بر آن مسلمانان نیز با بهره‌گیری از آیات قرآنی، سنت و سیره معصومین در زندگی مادی و معنوی خود از این مفاهیم بهره برده‌اند.

شاعران مسلمان نیز چون سعدی، حافظ و مولانا در طول تاریخ زندگی خود متأثر از این مفاهیم بوده‌اند، به گونه‌ای که در زندگی شخصی خویش و نیز آثار و اشعارشان این تأثیرات کاملاً آشکار است. حافظ شیرازی نیز با تأسی و الهام از آیات قرآنی به این دو مفهوم ارزشمند در دیوان خویش بها داده و ابیات زیادی را در مورد صبر و توکل به رشته تحریر درآورده است. انسان امروز با پدیده جهانی شدن و تکنولوژی سر و کار دارد. این توسعه و تکنولوژی با معضلات، سختی و بلاهای بسیار توأم شده است.

پیام‌های حافظ به زندگی امروزی معنا و مفهوم می‌دهد و به انسان آرامش، دوستی و مدارا با سختی‌ها را می‌آموزد. یکی از گرفتاری‌هایی که زندگی انسان‌های امروزی را به خود مشغول و درگیر کرده جنگ بین کشورهاست که حافظ با آن مخالف است. حافظ آسایش دو جهان را در گرو مدارا با دشمنان می‌داند:

آسایش دو گیتی تفسیر این دو حرف است   با دوستان مروت با دشمنان مدارا
(حافظ، ۱۳۶۸: ۱۴)

حافظ از عشقی که پایان ناامیدی، درد و نگرانی‌هاست سخن می‌گوید، از نظر او وقتی عشق در جهان حاکم باشد، دیگر از جنگ، سختی، آزار و اذیت خبری نخواهد بود.

دلش به ناله میازار و ختم کن حافظ   که رستگاری جاوید در کم آزاری است
(همان: ۲۶)

بنابراین با توجه به اینکه جهان امروز را ظلم، سختی و جور فرا گرفته، حافظ بر آن است به مخاطب بیاموزد که جهان را زیبا و پرنشاط ببینیم و بدانیم که بعد از هر سختی آسانی است.

ساقیا جام می‌ام ده، که نگارنده غیب نیست معلوم، که در پرده اسرار چه کرد
(همان: ۱۴۲)

معلوم نیست صورتگر غیبی (خداوند) در پرده رازها در نهایت چه کرده است و چه
سرنوشتی برای من و ما رقم زده، پس سخت نگیریم که همراه سختی آسانی است.

گر چه منزل بس خطرناک است و، مقصد بس بعید

هیچ راهی نیست، کان را نیست پایان غم مخور

(همان: ۱۸۰)

بدین ترتیب *حافظ* ناامیدی، یأس و سختی را از انسان می‌زداید و شعرش را پُر از
نشاط، امید و خوشنودی می‌کند او سعی دارد در اوج سختی‌ها و گرفتاری‌های زمانه نور
امید در دل مخاطب روشن کند و به او دل خوشی دهد که پایان سختی و رنج، آسانی
است. متأسفانه انسان معاصر به حدی زندگی را بر خود سخت ساخته که از عهده کارها
و زندگی برنمی‌آید. *حافظ* در پیامی اینچنین آورده:

گفت آسان گیر بر خود کز روی طبع سخت می‌گیرد جهان بر مردمان سخت کوش
(حافظ، ۱۳۶۸: ۹۴)

خاصیت جهان این است که بر مردمان سخت می‌گیرد. وی معتقد است راه حل
درست زندگی کردن، تنها در عقل و دانش است و پیدا کردن راه صحیح در زندگی چه
در سختی و چه در آسانی و خوشی، مستلزم داشتن علم و معرفت است. شعر *حافظ*،
شعر زندگی است و می‌توان در آن سختی‌های زندگی را از خود دور ساخت و به آرامش،
آسانی و خوشی اندیشید. پندهای *حافظ* همه مثبت است و نهی و هشدار نمی‌دهد بلکه
با پیام‌های خود مثبت‌نگری و مثبت‌اندیشی را به انسان می‌آموزد.

مکن حافظ از جورِ دوران شکایت چه دانی تو ای بنده کارِ خدایی

(همان: ۲۲۶)

ای *حافظ* از جور و جفاهای روزگار شکایت مکن، «دائماً یکسان نباشد حال دوران غم
مخور» و تو ای بنده از اسرار کارهای خداوند سر در نمی‌آوری. به نوید روح‌بخش قرآن:

﴿قَالَ مَعَ الْعَسْرِ يُسْرًا، إِنَّ مَعَ الْعَسْرِ يُسْرًا﴾ (انشراح / ۶-۵)

«بی‌تردید همراه هر سختی، آسانی است»

مسیری که قرآن برای رهایی از رنج و سختی‌ها پیشنهاد می‌کند، شرح صدر وسعت وجودی انسان است، این شرح صدر که سختی راه را بر انسان هموار می‌کند و موجب می‌شود این بار کمرشکن سبک شود و از دوش انسان به راحتی برداشته شود.

نتیجه بحث

یکی از مباحث مهم و کلیدی قرآن کریم، امتحان و آزمایش انسان‌ها در سختی‌ها و رسیدن به آسانی است که در آیات متعدد از جمله آیه‌های ۵ و ۶ سوره مبارکه انشراح آمده است و از زوایای مختلف به آن نگریسته شده است. سختی و گرفتاری برای زندگی ضروری است و بدون بلا و سختی، بشر روی تکامل نخواهد دید. به همین دلیل هیچ کسی از آزمایش الهی و سختی‌های آن مستثنی نیست، حتی مقرب‌ترین افراد نزد خداوند از آزمایش سخت‌تری برخوردار بوده‌اند. برخی شاعران سبک عراقی نیز چون مولانا، حافظ و سعدی در طول زندگی خود تحت تأثیر اوضاع اجتماعی جامعه و با الهام و تأسی از آیات قرآن کریم در آثار و اشعار خویش به این امر مهم توجه نموده‌اند به گونه‌ای که در زندگی شخصی خویش و آثارشان این تأثیرات به وضوح دیده می‌شود. این شاعران با نگاه ویژه و با تأثیرپذیری از آیات ۵ و ۶ سوره انشراح راه رهایی از سختی‌ها و آلام بشری را صبر و توکل در امور می‌دانند. صبر در برابر افراد اجتماع، صبر در برابر مسائل اجتماع، صبر در دشواری کارها و فعالیت‌های اجتماعی، توکل بر خدا، تقوا و تسلیم در برابر خداوند باعث بالارفتن شعور اجتماعی و مقاومت در افراد می‌شود. با دقت در آیات قرآن و مفهوم صبر اجتماعی می‌توان به این نتیجه رسید که فرد در جامعه همواره در معرض تنش، سختی، ضرر و زیان است و تنها راه رهایی از این خسران تکیه بر صبر و ایمان است. بنابراین با توجه به اینکه عمل هر فرد از مبانی اعتقادی و فکری او سرچشمه می‌گیرد، لازم است برای کاهش خشونت و نزاع در جامعه صبر اجتماعی در افراد تقویت شود.

کتابنامه

قرآن کریم

حافظ، شمس‌الدین محمد. ۱۳۶۸ش، دیوان، تصحیح خلیل خطیب رهبر، تهران: انتشارات صفی‌علی شاه.

سبحانی، آیت‌اله جعفر. ۱۳۸۸ش، رمز پیروزی مردان بزرگ، قم: انتشارات جوان.

سعدی، مصلح‌الدین. ۱۳۶۸ش، دیوان شعر به تصحیح جعفر شعار، تهران: انتشارات قطره.

سعدی، مصلح‌الدین. ۱۳۷۲ش، کلیات سعدی، به تصحیح محمدعلی فروغی، تهران: انتشارات چاپخانه علمی.

عبادیان، محمود. ۱۳۷۲ش، تکوین غزل و نقش سعدی، تهران: انتشارات هوش و ابتکار.

علیکرمی، علی. ۱۳۸۷ش، در شاه راه موفقیت لاک‌پشت نباشید، تهران: انتشارات ملینا.

قریشی، سیدعلی‌اکبر. ۱۳۷۷ش، تفسیر احسن‌الحديث، تهران: نشر بنیاد بعثت.

موسوی‌نسب، سیدجعفر. ۱۳۸۵ش، ابتلاء و آزمایش انسان در قرآن، تهران: انتشارات ارجمند.

معین، محمد. ۱۳۸۷ش، فرهنگ فارسی معین، تهران: انتشارات فرهنگ‌نما.

مکارم شیرازی، ناصر. ۱۳۷۲ش، تفسیر نمونه، تهران: انتشارات دارالکتب الإسلامیه.

مولوی رومی، جلال‌الدین محمد. ۱۳۸۱ش، مثنوی شریف، تهران: سازمان انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

مطهری، مرتضی. ۱۳۷۳ش، آشنایی با قرآن، تهران: انتشارات صدرا.

نراقی، حسن. ۱۳۸۱ش، جامعه‌شناسی خودمانی، تهران: انتشارات امیرکبیر.

نراقی، محمد مهدی. ۱۴۲۲ق، جامع السعادات، جلد سوم، بیروت: اعلمی.

مقالات

براتی، زهرا و ابراهیمی، قربانعلی. ۱۳۹۹ش، «بازتاب قرآن و حدیث در اشعار شیخ نجم‌الدین

رازی»، فصلنامه مطالعات قرآنی، سال یازدهم، ش ۴۱، صص ۱۶۵-۱۷۸.

چوبینه، علی و همکاران. ۱۳۹۹ش، «نسیم وحی در دیوان بلند اقبال»، فصلنامه مطالعات قرآنی،

سال یازدهم، ش ۴۱، صص ۱۴۵-۱۶۳.

Bibliography

The Holy Quran.

Hafiz, Shamsuddin Muhammad. 1989, Diwan, edited by Khalil Khatib Rahbar, Tehran: Safia Ali Shah Publications.

Sobhani, Ayatollah Jafar 2009, The secret of victory of great men, Qom: Javan Publications.

Saadi, Musleh al-Din 1989, Poetry Divan edited by Jafar Shaar, Tehran: Qatreh Publications.

Saadi, Moslehuiddin 1993, Saadi Generalities, edited by Mohammad Ali Foroughi, Tehran: Scientific Press.

Ebadian, Mahmoud 1993, The Development of Ghazal and the Role of Saadi, Tehran: Hoosh va Ebtakar Publications.

Alikrami, Ali. 2008, Do not be turtle on the highway of success, Tehran: Melina Publications.

Qureshi, Sayyid Ali Akbar. 1998, Tafsir Ahsan Al-Hadith, Tehran: Publication of the Besat Foundation. Musawi Nasab, Seyed Jafar. 2006, Human Infection and Experiment in the Quran, Tehran: Arjmand publications.

Moein, Mohammad, 2008, Moein dictionary, Tehran: Farhangnema publications

Makarem Shirazi, Nasser 1993, Sample Interpretation, Tehran: Dar Al-Kitab Al-Islamiyya

Mawlawi Rumi, Jalaluddin Muhammad 2002, Masnavi Sharif, Tehran: Publishing Organization of the Ministry of Culture and Islamic Guidance.

Motahari, Morteza 1994, Introduction to the Quran, Tehran: Sadra Publications.

Naraqi, Hassan 2002, Family Sociology, Tehran: Amirkabir Publications.

Naraqi, Mohammad Mehdi 1422 AH, Jame 'al-Saadat, Volume III, Beirut: Alami.

Articles

Baratieh, Zahra and Ebrahimi, Ghorban Ali. 2010, "Reflection of Quran and Hadith in the Poems of Sheikh Najmuddin Razi", Quarterly Journal of Quranic Studies, Year 11, Vol. 41, pp. 165-178. Choobineh, Ali et al. 2010, "The Breeze of Revelation in the High Court of Iqbal", Quarterly Journal of Quranic Studies, Year 11, Vol. 41, pp. 145-163.

The Influence of the Poems of Movlana, Saadi and Hafez from the Holy Quran with Emphasis on the Concept of Social Patience

Date of Received: April 5, 2020

Date of Acceptance: August 3, 2020

Shahriar Shadigo

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Farhangian University, Tehran, Iran. Kamyar137884@gmail.com

Fariba Parvaneh

Instructor, Department of Social Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran. f.parvane@cfu.ac.ir

Somayeh Rahmani

Master of Persian Language and Literature. rah.1364@gmail.com Responsible author: Shahriar Shadigo

Abstract

The social concepts of the Holy Quran as the most important religious book of Muslims in various fields of human knowledge, especially Persian literature and sociology have often been neglected. Among the topics discussed in this heavenly book is the concept of social patience and its components, which has been proposed as the most effective way out of difficulties. The hardships of life are not unwise, and behind the problems and hardships of life is the divine wisdom. During social life, a person faces many problems and difficulties, passing them are a great challenge for human beings. The present research is descriptive-analytical and has been done by library method. This study examines the impact of the poems of Maulana, Saadi and Hafez on the Holy Quran with emphasis on the concept of social patience in verses 5 and 6 of Surah Al-Sharh: ﴿So, verily, with every difficulty, there is relief(5) Verily, with every difficulty there is relief﴾.

Keywords: poetry, affliction, social life, social patience, trust.